

İran’da Musaddık Dönemi: 1951-1953

Alptuğ Kuduoglu*

Öz

İran siyasi tarihinde en kritik dönemlerden biri Muhammed Musaddık dönemidir. 1940’lı yıllarda İran’da bir milliyetçi dalga bulunmaktaydı. Bu dalga 40’ların sonunda Milli Cephe’nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Toplumun farklı kesimleri Musaddık’ın liderliği altında Milli Cephe içerisinde bir araya gelmiştir. Milli Cephe’nin kampanyası ile birlikte 1951 yılında İran petroleri millileştirilmiş ve Musaddık Başbakan olmuştur. Musaddık ve hareketi CIA-MI6 tarafından 1953’te düzenlenen darbeye kadar İran siyasetinde etkili olmuştur. Bu çalışmada Musaddık hükümeti döneminde yaşanan siyasi gelişmeler incelenmiştir. Bununla birlikte çalışma Musaddık hükümeti tarafından yapılan reformlara ve bu reformların İran’daki siyasi alanı nasıl etkilediğine yer vermiştir. Diğer yandan Musaddık ve Büyük Güçler arasındaki mücadeleden de söz edilmiştir. 1953 Darbesi / Ajax Operasyonu olayını daha iyi anlayabilmek adına 1951-1953 arasında İran’ın hem içindeki ve dışındaki siyasi süreçleri analiz etmek önemlidir. Son olarak bu dönemin analizi İran toplumunun yabancı güçler karşısındaki kuşkuculuğunu ve 1979 Devrimi sürecini daha iyi kavrayabilmek adına bizlere katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: İran, Musaddık, Petrol, CIA, Ajax Operasyonu, 1953 Darbesi

---

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler ABD, alptug.kuduoglu@gmail.com ORCID: /0000-0002-6826-3769

Mossadeq Period in Iran: 1951-1953

Alptuğ Kuduoglu*

Abstract

One of the critical periods in Iran's political history is the term of Mohammed Mosaddeq. In the years of 1940's, there was a nationalist wave in Iran. That wave had been ended with the establishment of National Front at the end of 40's. Different segments of society had come together in the National Front under the leadership of Mosaddeq. With the campaign of National Front, the Iranian Oil had been nationalized and Mosaddeq became the Prime Minister in 1951. Mosaddeq and his movement had been effective on Iran's policy until the coup which was organized by CIA-MI6 in 1953. In this work, political events during the period of Mosaddeq government have been examined. Moreover, this study has given place to reforms that were made by Mosaddeq and how these reforms impacted to political area in Iran. On the other hand, the struggle between Mosaddeq and Great Powers also has been discussed. In order to understand the event of 1953 Coup / Ajax Operation better, it is important to analyse the political processes both inside and outside of Iran among 1951-1953. Finally, analysing of this time would contribute us to understand the process of 1979 Revolution better and scepticism of Iran's society towards foreign powers.

Keywords: Iran, Mossadeq, Oil, CIA, MI6, Ajax Operation, the 1953 Coup

---

* PhD Student, Marmara University, Institute of Middle East and Islamic Countries Studies, Political History of Middle East and International Relations Department, alptug.kuduoglu@gmail.com ORCID: /0000-0002-6826-3769

1. Giriş

1979 İran İslam Devrimi öncesinde İran'da Pehlevi hanedanı yönetiminde monarşik bir iktidar yapısı söz konusu olmuştur. İran halkının yönetiminde çok da söz sahibi olamadığı bu dönemde Batılı güçler ülke üzerinde birçok konuda imtiyaz elde etmişlerdir. Petrol alanında elde edilen imtiyaz bunlardan en önemlisidir. Bu alanda elde ettiği imtiyaz ile İran'dan petrol çıkartan ve bu petrolün karınının çok az bir kısmını İran ile paylaşan İngiliz Petrol Şirketi Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) halkta büyük bir huzursuzluğa neden olmuştur. 1940'ların sonu itibariyle Musaddık ve Milli Cephe Hareketi İran halkının bu tepkisini başarılı bir siyasetle gündeme getirmiştir. Milli Cephe yürüttüğü kampanya ile İran petrolçilerinin millileştirilmesini talep etmiştir. Neticede kampanya başarılı olmuş ve İran halkının teveccühünü kazanan Muhammed Musaddık 1951 yılında Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. 1953 yılında yapılan CIA-MI6 destekli darbe ile iktidardan indirilmesine kadar geçen süre İran'da Musaddık Dönemi olarak bilinmektedir.

Bu çalışma içerisinde bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeler ele alınmaktadır. İlk bölümde Musaddık'ın iktidara geliş sürecinden söz edilmektedir. Bu dönemde İran'da var olan siyasi atmosfer, İran petrolçileri konusundaki pazarlıklar ve ortaya çıkan milliyetçi dalga üzerinde durulmaktadır. Ardından Musaddık iktidarının birinci ve ikinci dönemi iki farklı başlık altında ele alınmaktadır. Bu dönemlerde yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Petrolünün millileştirilmesi kararının fiilen uygulanmasının sonuçları, Musaddık-İngiltere mücadelesi, Musaddık-Şah rekabeti, Musaddık yönetiminin iç politikadaki reformları ve bu reformların siyasi alana etkileri bu başlıklar altında incelenmektedir. Son bölümde ise 1953 Darbesi'ne giden süreç ve darbenin sonuçları anlatılmaktadır. Darbeye giden yolda Süper Güçler olarak kabul edilen İngiltere ve ABD'nin İran üzerindeki faaliyetleri irdelenmektedir. Bununla birlikte bu bölümde darbe sonrası İran petrolçileri konusunda gerçekleştirilen düzenlemelere ve darbenin 1979 Devrimi öncesi nasıl bir miras bıraktığına ışık tutulmaktadır. Çalışma boyunca darbeye zemin hazırlayan iç-dış faktörleri yansıtmak ve hem iç hem de dış faktörlerin darbenin başarıya ulaşmasında belli oranlarda rol oynadığını gözler önüne sermek hedeflenmektedir. İç faktörler açısından bakıldığında İran'daki yerleşik seçkinleri etkileyen Musaddık reformları üzerinde durmak gerekmektedir. Diğer taraftan petrolün millileş-

tirilmesi başta olmak üzere Süper Güçler'in imtiyazlarını ortadan kaldıran gelişmeler de darbenin dış faktörlerini anlamak açısından önemlidir. Bu kapsamda Musaddık döneminde yaşanan gelişmeleri detaylıca yansıtmak ve 1953 Darbesi'ne giden sürece ışık tutmak amaçlanmaktadır.

2. Musaddık'ın İktidara Geliş Süreci

1925'te Rıza Han Pehlevi kendi hanedanını ilan etmesiyle birlikte İran'da ciddi bir muhalefet ile karşılaşmıştır. O dönem İran parlamentosunda yer alan Musaddık ve arkadaşları bu muhalefetin başını çekmiştir. Ancak Şah'ın gücünü arttırmasıyla Musaddık ve arkadaşları Şah'a karşı muhalefetlerinin bedelini ödemek durumunda kalmışlardır. 1925'ten itibaren Rıza Şah'ın otoritesini arttırmasıyla bu isimlerin çoğu sürgün edilmiş, tutuklanmış ya da öldürülmüştür.¹ Musaddık ise bir süre Ahmedabad'daki evinde zorunlu ikamet altında tutulmuş, 1940 yılında ise Birjand'da hapse atılmıştır. Ancak 1941'de Müttefiklerin II. Dünya Savaşı'nda Nazi yanlısı olduğunu ileri sürerek Rıza Şah'ı indirmesiyle Musaddık haptisten salıverilmiştir. Rıza Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Şah yeni hükümdar olarak İran'ın başına getirilmiştir. Diğer yandan, haptisten çıkan Musaddık yeniden siyasete dönmüş ve 1943 seçimlerinde Tahran'dan milletvekili seçilerek meclise girmeyi başarmıştır.²

1941'deki Şah değişimi ile Muhammed Rıza Pehlevi'nin babası Rıza Şah yerine iktidara gelmesi siyasal alandaki muhalefeti yeniden canlandırdı. Tahta çıktığında ülkesi işgal altında olan Muhammed Rıza Şah henüz sağlam bir iktidar yapısı kurmuş değildi. Bu nedenle iktidarını paylaşmak durumundaydı. Şah'ın baskısı altında kalan gruplar yeniden gün yüzüne çıkıyordu. Ulema, aşiret liderleri, toprak sahipleri bunların başında geliyordu. Bunların yanında işçi sınıfının çıkarlarını savunan henüz yeni doğmuş Tudeh Partisi ve 1905 İran Meşrutiyet Devrimi'nin taşıyıcısı olan meşrutiyetçi liberaller bulunuyordu. Bu dönemde ülke dış güçlerin etkisi altındaydı.

---

¹ Mansoor Moaddel, "Mossadegh, Mohammed", *Encyclopedia Of The Modern Middle East&North Africa*, s.s.1580-1581, Cilt 2, Ed. Philip Mattar, (Dabbagh: Thomson Gale, 2004), s.1580.

² Moaddel, "Mossadegh, Mohammed", 1580; Suad Pira ve Osman Gazi Özgüdenli, "Musaddık, Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, s.s. 228-229, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310157.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.03.2018), 228.

İngiltere monarşi, aşiretler ve toprak sahipleri arasındaki ittifakı teşvik ederken, Sovyetler Birliği Tudeh Partisi'nin çalışmalarını destekliyordu. ABD ise silahlı kuvvetler ile temas kurmak konusunda çaba göstermekteydi. Büyük güçlerin İran üzerindeki bu mücadelesi İran halkını derinden etkilemekteydi.³ Bununla birlikte bu dönemde İran'daki hükümetlerin kısa süreli olması hoşnutsuzluğu artırıyordu. 1941-1951 arası İran'daki hükümetlerin ayakta kalma ortalaması yalnızca 7 ay idi. Zayıf parlamento desteği ve hükümeti kuran meclis grupları arasındaki ittifakların kaygan bir zemine sahip olması böyle bir sonucu beraberinde getirmekteydi. Bundan dolayı ülkede herhangi bir kriz ortaya çıktığında hükümetin dağılması gündeme geliyordu.⁴

40'lı yılların sonunda gündemde olan en önemli mesele İran petroleri üzerinde yapılan pazarlıklardı. İngiliz petrol devi Anglo-Iranian Petrol Company (AIOC) İran'da dünyanın en büyük petrol rafinerisine sahipti. İran'da sahip olduğu bu petroler ile dünyanın ikinci en büyük ham petrol ihracatçısıydı. Ayrıca dönemin üçüncü en büyük petrol rezervini elinde bulunduruyordu. İran'daki petroler AIOC'un yıllık karının %75'ini oluşturuyordu. Bu karların çoğu şirketin İngiltere'deki hissedarlarına aktarılıyor ve aynı zamanda Irak, Endonezya, Kuveyt'teki yatırımlara harcanıyordu. Diğer yandan İngiliz donanmasının petrol ihtiyacının %85'i AIOC tarafından karşılanmaktaydı. Dolayısıyla AIOC o dönemde gerek İngilizler için gerekse İranlılar için büyük bir anlam ifade etmekteydi.⁵ Şirket İran ile daha evvel yapılan antlaşmalar sayesinde bu güce ulaşmıştı. 1933 Petrol Antlaşması ile İran yönetimi AIOC'un yıllık gelirlerinin yalnızca %17'sini elde etmişti. 40'lı yılların sonlarına doğru bu durum tartışılmaktaydı. Bu konuda yürütülen gizli pazarlıklarda İngilizler İran'ın kardaki payını %24'e çıkararak bir ek antlaşma yapmayı teklif ettiler.⁶ 1949 yılında Şah'ın İngilizler lehine yapılan antlaşmayı kamuoyuna açıklaması ve seçimlere müdahale etmesi İran'da yeni gelişmeler ortaya çıkardı. Şah'ın tavırlarına öfkelenen

³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), 320-322.

⁴ Fariborz Mokhtari, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", *Middle East Journal* 62, Sayı 3 (Yaz 2008), 462-463.

⁵ Ervand Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", *Science&Society* 65, Sayı 2 (Yaz 2001), 185.

⁶ Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 185.

muhalefet ortak bir çatı altında bir araya geldi. Musaddık'ın fiili lider olarak ön plana çıktığı Milli Cephe hareketi bu şekilde kuruldu.⁷

Milli Cephe tabanı çoğunlukla kentli orta ve alt sınıflara dayanan bir hareketti.⁸ Şah ve Britanya İmparatorluğu'na karşı kurulmuş geniş tabanlı gevşek bir koalisyondu. İran Partisi, Ulusal Parti, Emekçiler Partisi, Tahran Pazar Ticareti Derneği cephe içerisinde yer alan en önemli örgütler⁹ olarak öne çıktılar. Musaddık ve hareketi geleneksel "Pazar" ile bağlantısı olan ulemeden da önemli bir destek sağlamaktaydı. Ulema içerisinde dönemin en önemli siyasi figürlerinden Ayetullah Abdülkasım Kaşani bu desteğin başını çekmekteydi.¹⁰ Kaşani dışında mecliste de yer alan Şemsettin Quatabadi, Ahmed Safai, Bekir Celil Musavi bu hareketi destekleyen isimlerdi. Ayrıca Ebu Fazıl Zencani ve kardeşi Rıza Zencani de meclis dışında hareketi destekleyen din adamları arasında yer alıyordu.¹¹ Ancak Ulema'nın genel tutumuna bakıldığında bu dönemde siyasetten uzak bir tavır sergilediği ifade edilmektedir. Özellikle Kum Uleması bu dönemde siyasetten uzak durmayı tercih etmiştir.¹²

Milli Cephe, siyasi kampanyasının temelini İngiliz kontrolündeki AIOC'u yerleştirmişti. Şirket hisselerinin çoğu İngilizlerin elinde bulunuyordu. İranlılar açısından bu şirket ülkedeki İngiliz nüfuzunun açık bir örneğini oluşturmaktaydı. Milli Cephe ve Musaddık bu petrol şirketini İngilizlerin İran'daki kolu olarak damgalayarak petrol sanayisinin millileştirilmesini talep etmeye başladılar. Ardından kamuoyunu ikna etmek adına çeşitli gösteriler düzenlediler. Ayrıca Ulema vaazlar aracılığıyla bunun İslami bir mücadele olduğunu yayarak Milli Cephe'ye destek çağrısında bulundu.¹³

⁷ Mark J. Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", *International Journal of Middle East Studies* 19, Sayı 3 (Ağustos 1987), 262.

⁸ Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 262.

⁹ Milli Cephe Hareketi içerisinde yer alan çeşitli gruplar ve örgütler için bakınız: Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 262.

¹⁰ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 152-153; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 323.

¹¹ Shahrugh Akhavi, "The Role of Clergy in Iranian Politics, 1949-1954", *Musaddık Iranian Nationalism and Oil*, ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, (Londra: I. B. Tauris&CoLtd, 1988), 96.

¹² Ulemanın bu dönemdeki tavrıyla ilgili ayrıntılar için bakınız: Akhavi, "The Role of Clergy in Iranian Politics, 1949-1954", 91-118.

¹³ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 323-324.

Aynı dönemde Milli Cephe mecliste mevcut temsilcileri ile bu meseleyi gündeme getirdi. Diğer yandan bu dönemde Irak ve Suudi Arabistan petroleri konusunda yaşanan gelişmeler de İran'ı etkiliyordu. Suudi yetkililer ABD petrol şirketi ARAMCO ile karın %50-50 bölüşülmesi hususunda bir antlaşma yapmışlardı. Böylece 1949'da 38 milyon dolar olan Suudi Arabistan'ın yıllık petrol geliri 1950'de 111,7 milyon dolara çıkmıştı. Ayrıca İngiliz şirketinin karşı çıkmasına rağmen Irak hükümeti ile de yeni bir kar paylaşım antlaşması imzalanmıştı. Bu gelişmelerden etkilenen Musaddık'ın Başkanı olduğu Petrol Komitesi de yeni bir petrol antlaşması konusunda çalışmalarını hızlandırdı.¹⁴

17 Aralık 1950'ye gelindiğinde Parlamento Petrol Komisyonu ülkedeki petrol sanayisinin millileştirilmesi gerektiğine dair tavsiye kararı aldı. Bu kritik karara Ayetullah Kaşani bir fetva yayımlayarak destek verdi ve insanları 24 Aralık'ta Kraliyet Cami'ne davet etti. Burada çeşitli konuşmacılar tarafından millileştirmenin doğruluğuna dair binlerce kişilik kalabalığa vaazlar verildi. Yürütülen bu kampanyayı değerlendiren dönemin İran Başbakanı Razmara millileştirme konusunda çekinceleri olduğunu belirtti. Razmara İran'ın henüz kendi petrolünü çıkaracak ve uluslararası pazarlara aktaracak kapasitesi olmadığını düşünüyordu. Ancak Başbakanın bu tavrı kampanyayı daha da sertleştirdi. Şubat ayının sonuna doğru İngilizler yumuşadılar. Ancak pazarlık masasına oturmak için çok geç kalmışlardı. 7 Mart 1951'de gergin siyasi atmosferde Başbakan Razmara suikasta uğradı ve hayatını kaybetti. Olay sonrası suikastı yapan kişi Halil Tahmasebi başta Kaşani olmak üzere çok sayıda isim tarafından açık bir şekilde tebrik ediliyor ve suikast onaylanıyordu. Oluşan bu atmosferde millileştirme tasarısı 15 Mart 1951'de meclise getirildi. Yapılan açık oylama sonucu tasarı oybirliği ile kabul edildi.¹⁵

20 Mart günü Şah, Hüseyin Ala'yı Başbakan olarak atadı. Ala, parlamento desteği olan milliyetçi, ılımlı ve Batı yanlısı bir devlet adamı olarak bilinmekteydi. Hızlı bir şekilde kabinesini meclise sundu. Meclis petrol konusundaki kararın hemen uygulanmasını ve AIOC'un petrol endüstrisindeki varlıklarının hükümete devredilmesini istiyordu. Bu konuda yapılan

¹⁴ Veysel Ayhan, İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 181.

¹⁵ Mokhtari, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", 466-468.

baskılara daha fazla dayanamayan Ala, 28 Nisan 1951’de istifasını verdi. Hemen ardından Muhammed Musaddık meclis tarafından hâlihazırdaki 100 vekilin 79’unun onayını alarak Başbakanlığa aday gösterildi. Meclis dışındaki Ayetullah Kaşani Musaddık’a desteğini kamuoyuna açıkladı. Milli Cephe ve Kaşani taraftarları Musaddık’a destek vermek adına sokakları doldurdular. Sürecin sonunda 30 Nisan 1951’de Şah, Musaddık’ı Başbakan olarak atamak durumunda kaldı.¹⁶ Böylece İran’da Milli Cephe’nin kampanyası başarıya ulaştı ve Musaddık İran Başbakanı olarak göreve başladı.

3. Musaddık İktidarının İlk Dönemi

Petrolün millileştirilmesi yasası parlamento onayından geçtikten sonra Musaddık kabinesini oluşturdu. Musaddık liderliğindeki yeni hükümet programında iki ana husus amaç olarak belirlenmişti. İlki petrolün millileştirilmesi yasasını uygulamaya geçirmek ve buradan sağlanacak gelirle ekonomiyi canlandırmaktı. İkincisi ise parlamento ve belediye seçimlerine yönelik bir seçim yasası reformu gerçekleştirmektir.¹⁷

Musaddık hükümeti ilk olarak petrolün millileştirilmesi meselesine odaklandı. Bu doğrultuda Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC) kuruldu ve AIOC ile görüşmeler başladı. Petrol üzerindeki kontrolün İngiliz petrol şirketinden uzlaşılı yoluyla alınıp yeni kurulan milli şirketine devredilmesi amaçlanmaktaydı.¹⁸ Musaddık’a göre, AIOC İngiltere’nin İran’ın iç işlerine karışmasının bir aracıydı. İran siyasetinin yozlaşmasına ve İran halkının fakirleşmesine neden oluyordu. Dolayısıyla petrolün millileştirilmesi bir anlamda İran milletinin yeniden doğuşu anlamına gelecek bir adımdı. Bu nedenle Musaddık hükümeti petrolün millileştirilmesi yasasının herhangi bir değişiklik yapılmadan tamamen kabul edilmesini pazarlık sürecinde talep etmekteydi. Petrolün millileştirilmesi yasasının geri döndürülemez olduğunu belirten Musaddık, bu konuda tavizsiz ve sert bir tavır takınıyordu. İngiltere ise ancak petrol üretim süreçlerindeki kontrolünün devam

---

¹⁶ Mokhtari, “Iran’s 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue”, 469.

¹⁷ Fakhreddin Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, (New York: St. Martin’s Press, 1989), 259.

¹⁸ Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*, s.155.

edeceği bir millileştirmeyi kabul edebileceğini vurguluyordu. Sonuçta taraflar arasında yapılan ilk müzakerede anlaşma zemini bulunamadı. Sonrasında ABD devreye girerek Musaddık hükümeti ile anlaşmak üzere Averell Harriman'ı görevlendirdi. Harriman ile yapılan müzakereler sonrası iyimser bir havanın oluşması ile İngiltere de sürece dâhil edildi. 1951'in Ağustos ayında İngiliz yetkililer Tahran'a geldiler. İngilizler burada yapılan müzakerelerde petrolden elde edilen karın ancak yarısını verebileceklerini, bundan fazlasını ise veremeyeceklerini ilettiler. ABD yetkilileri de bu görüşü destekledi. Bununla birlikte İngilizlerin öne sürdüğü bir şart daha vardı. Petrol üretim süreçlerinin tamamından sorumlu olacak kişinin bir İngiliz yönetici olmasını talep ettiler. Millileştirme yasasına uymayan bu talep kabul görmeyince görüşmeler tıkanı ve taraflar arası müzakereler başarısızlık ile sonuçlandı.¹⁹

Uzlaşma yoluyla petrol sanayinin milli kuruluşu devri gerçekleşmeyince Eylül ayına gelindiğinde Musaddık yeni bir hamle yaptı. İngiliz petrol şirketinin sahip olduğu petrol kuyuları ve boru hattıyla birlikte NIOC kurumuna devredilmesi adına talimat verdi. Kararın ardından İngiltere İran'daki petrol şirketinin tüm personelini tahliye etti. Ayrıca İran'a ham madde ve materyal ihracatını keserek ülkeye ambargo uygulamaya başladı. İran hükümeti petrol üretimini devam ettirecek eğitilmiş teknisyen ve mühendislerle sahipti. Dolayısıyla personellerin tahliyesi çok büyük bir sorun yaratmadı. Ancak ülke petrolüne uygulanan ambargo, daha sonraki süreçte diğer bazı Avrupa ülkelerinin de buna katılmasıyla, İran ekonomisine zarar veren bir unsur haline alacaktı.²⁰ Öte yandan İngilizler tarafından Eylül ayında askeri caydırıcılık adına da çeşitli adımlar atıldı. Bölgede bulunan Mauritius adlı İngiliz Kruvazörün yanına 4 Destroyer daha gönderildi. Ardından bu gemiler Abadan yakınlarında atış talimi gerçekleştirdiler. Bununla birlikte bölgedeki İngiliz Kara ve Hava Kuvvetleri de güçlendirildi.²¹

Diğer yandan İngiltere konuyu uluslararası alana da taşıdı. Birleşmiş Milletler ve Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na taşınan İran petrolü meselesi, İran'a yönelik uluslararası bir kampanya haline aldı. Musaddık

¹⁹ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 260-262.

²⁰ Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 155; Laraine Newhouse Carter, "History of the People", *Iran: A Country Study*, Ed.Richard F. Nyrop, (Washington DC: American University, 1978), 60.

²¹ Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 263.

uluslararası alanda davasını savunarak İran'ın kendi doğal kaynakları üzerinde denetim hakkı olduğunu vurguladı.²² Kasım 1951'de BMGK'daki çalışmaları –tam 49 gün süren- tamamlanınca ülkeye döndü. Yaptığı çalışmaları parlamentoya sunarak Meclis ve Senato'dan güvenoyu aldı.²³ Bu noktada konunun uluslararası bir boyut kazanmasının Musaddık'ı iç politikada güçlendiren bir durum olduğunu söylemek gerekmektedir. Konunun uluslararası kurumlarda ele alınması Musaddık'a davasını dünyaya duyurması için önemli bir fırsat sağlamıştır. Bu durum İngiliz karşıtlığının da etkisiyle İran petrolerine yönelik ilgiyi arttırmıştır. Musaddık'ın muhaliflerine göre ise bu durum Musaddık'ın İran petrolünü yabancı bir güç karşısında millileştiren bir kahraman olarak resmedilmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda meselenin uluslararası alanda milli bir meseleye dönüşmesiyle kendisine yönelik muhalefeti imkânsız hale getirmiştir.²⁴ Diğer yandan Musaddık'ın uluslararası kurumlardaki bu çalışmalarının kendisinin TIME Dergisi tarafından yılın devlet adamı olarak seçilmesini sağladığını da ifade etmek gerekmektedir.²⁵ Dolayısıyla İngiltere'nin petrol meselesini uluslararası alana taşımasının konuyu kendisi açısından daha da karmaşık hale getirdiği ve Musaddık'ı güçlendirerek popülaritesini ülke dışına da taşıdığı ifade edilebilir.

Bu noktada İran'da Musaddık iktidarına yönelik ABD'nin tutumundan da söz etmek gerekmektedir. Musaddık iktidarının ilk döneminde ABD yönetimi Britanya'dan farklı bir tutum takınmıştır. Truman yönetimindeki ABD, Britanya'nın İran'a yönelik askeri bir operasyon yapmasını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Britanya ile birlikte Musaddık'ın devrilmesi adına bir çalışma yürütmeyi reddetmiştir.²⁶ Truman yönetimi bu dönemde Musaddık meselesini Soğuk Savaş atmosferi çerçevesinde değerlendirerek İran'a karşı yapılacak agresif bir hareketin ülkeyi Sovyetlere yaklaş-

---

²² Hamid Dabashi, İran: *Ketlenmiş Halk*, Çev. Emine Ayhan, (İstanbul: Metis Yayınları, 2008), 141.

²³ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 272-273.

²⁴ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 270-271.

²⁵ Boris Chaliapin, "Mohammed Mossadeg: Man of the Year," *TIME Dergisi*, 7 Ocak, 1952, <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19520107,00.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2018)

²⁶ Ray Takeyh, "What Really Happened in Iran: The CIA, the Ouster of Mosaddeq, and the Restoration of the Shah", *Foreign Affairs* 93, Sayı 4 (Temmuz-Ağustos 2014), 5.

tırabileceğini düşünmüştür.²⁷ İran'ın "İkinci Çin" olabileceği endişesini taşıyan Truman yönetiminin İran politikası Musaddık hükümetine destek vermek ve petrol sorununu diplomasiyle çözüme kavuşturmak olmuştur. Amerikalı yetkililer bu politikalarından dolayı zaman zaman İngilizlerle tartışmalar da yaşamışlardır.²⁸ İngilizler İran'da derin kökleri olan bir milliyetçilik olmadığını, Musaddık'a destek verilmesinin sadece kendisinin iktidardan düşmesini geciktireceğini ve Musaddık hükümeti düştüğünde yerine komünist bir yönetimin gelmeyeceğini söyleyerek Amerikalıları ikna etmeye çalışmışlardır. Truman yönetimi ise bu itirazları kabul etmemiş, Musaddık'a yönelik politikasını devam ettirmiştir.²⁹

1952 yılına gelindiğinde Şah ile Musaddık arasındaki sorunlar da artmaktaydı. Musaddık ülkedeki monarşi ve toprak sahiplerinin gücünü azaltmak adına seçim yasasında birtakım reformlar yapmayı tasarlamaktaydı. Ancak seçim öncesi bu reformları gerçekleştirmeyi başaramadı. Şehir merkezlerindeki sayım tamamlanıp meclis seçimlerinde yeterli milletvekili çoğunluğuna ulaştığı anda Musaddık seçimleri durdurdu.³⁰ Ardından kabinesini oluşturmaya başlayan Musaddık o döneme kadar Şah tarafından seçilen Savaş Bakanı'nı atama yetkisinin kendisine verilmesini talep etti. Şah için Savaş Bakanı'nı atamak önemliydi. Çünkü ordunun kontrolü Savaş Bakanı üzerinden gerçekleştiriliyordu.³¹ Musaddık ise Şah'ın bu bakanlık sayesinde hâkim olduğu ordu aracılığıyla seçimlere tesir ettiğini ileri sürüyordu.

²⁷ Mostafa T. Zahrani, "The Coup That Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect", *World Policy Journal* 19, No 2 (Yaz 2002), 95.

²⁸ Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 267.

²⁹ Zahrani, "The Coup That Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect", 95.

³⁰ Musaddık'ın bu tutumu İran'ın geleneksel toplum yapısı ile ilintili değerlendirilmektedir. İran'da o dönem kırsal nüfus oranı kentsel nüfustan fazlaydı. Bununla birlikte kırsal nüfus alanlarında güçlü aşiretler ve yerel liderlerin etkisindeki seçmenler özerk hareket edemiyorlardı. Tahran ve Tebriz gibi şehir merkezlerinde Musaddık destekçisi değişim yanlısı isimler %95'e varan oy oranlarına ulaşırken, kırsal kesimlerde tam tersi bir durum söz konusuydu. 1952 Seçimlerinde kent merkezlerindeki oy sayımı tamamlandığında seçimi durduran Musaddık yönetim çoğunluğu elde etmeyi başardı. Aksi halde çoğunluğu kaybetme ihtimalinin söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Bu konuyla ilgili kaynak olarak bakınız: Richard Cottam, "Nationalism in Twentieth-Century Iran and Dr. Muhammad Musaddık", *Musaddık Iranian Nationalism and Oil*, Ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, (Londra: I. B. Tauris&CoLtd, 1988), 96.

³¹ Abrahamian, *Modern Iran Tarihi*, 155.

Atamanın kendisi tarafından yapılmasının anayasal açıdan daha uygun olduğunu düşünmekteydi. Neticede Şah Musaddık'ın bu talebine rıza göstermeyince Musaddık 17 Temmuz 1952'de istifa etti.³²

Musaddık'ın istifası sonrası ülke genelinde tepkiler ortaya çıktı. İlk olarak Abadan'daki petrol alanlarında çalışan petrol işçileri tepki gösterdiler ve işlerini bırakıp protesto başlattılar. 19 Temmuz'da Tahran'da bir protesto gösterisi düzenlendi. Ancak asıl etkili olan eylem 21 Temmuz'da Milli Cephe'nin liderliğinde gerçekleştirilen gösterilerdi. Bu eylemler sırasında İran ordusu ile sivil vatandaşlar arasında kanlı olaylar yaşandı. Açılan ateş sonucu 30 kadar insan hayatını kaybetti. Halkın Musaddık'a verdiği desteği anlayan Şah, bununla başa çıkamayacağını gördü. Milli Cephe yetkilileri ile görüşen Şah Musaddık'ı yeniden Başbakanlığa getirdiğini açıkladı. Musaddık kısa süre içerisinde Savaş Bakanı'ni da kendisinin belirlediği bir kabine oluşturdu. Meclis ve Senato tarafından onaylanan bu kabine 26 Temmuz'da Şah'a sunuldu. Neticede Musaddık süreci büyük bir destek alarak başarıyla atlattı. Temmuz 1952'deki Şah-Musaddık Krizi³³ sırasında Musaddık'ın galip çıkmasının çeşitli sebepleri vardır. Şah'ın hadiseleri önlemekteki başarısızlığı ve kararsızlığı bu sebeplerden bir tanesidir. Ancak temel sebep Musaddık'a verilen toplumsal destektir. Musaddık liderliğindeki Milli Cephe'nin hegemonyasının, bu cephenin üyelerinin bağlılıklarının ve göstermiş oldukları azmin sürecin başarıya ulaşmasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Musaddık'a çeşitli yönlerden muhalefet eden Tudeh Partisi'nin de bu süreçte kendisini desteklemesi sürecin başarıya ulaşmasında etkili olmuştur. Temmuz 1952 protestoları bir anlamda monarşi karşıtlığı üzerinden geliştirilen güçlü bir tepki olarak görülebilir.³⁴

---

³² Habib Ladjevardi, "Constitutional governmentand reform under Musaddiq", *Musaddiq Iranian Nationalism and Oil*, Ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, (Londra: I. B. Tauris&CoLtd, 1988), 74-75

³³ İran'da 17 Temmuz 1952'de Başbakan Musaddık'ın istifasıyla başlayan ve 21 Temmuz 1952'de Şah'ın geri adım atmasıyla sona eren olaylar "30 Tir-21 Temmuz Krizi" olarak bilinmektedir.

³⁴ Ladjevardi, "Constitutional governmentand reform under Musaddiq", 75; Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 290-291.

4. Musaddık İktidarının İkinci Dönemi

Temmuz 1952 Olayları İran'ın iç ve dış siyasetindeki gelişmeler açısından bir dönüm noktasıdır. Olaylar sonrası güçlenen Musaddık yönetimi içeride çeşitli reformlar gerçekleştirdi, dışarıda ise düşmanları ile arası giderek açıldı. Temmuz 1952'de yaşanan olaylar sonrasında İngiliz ve Amerikalı yetkililer arasında Musaddık'tan kurtulmanın tek yolunun darbe olduğu fikri konuşulmaya başlandı. 1952 Temmuz olaylarından sonraki gün İngiliz Savaş Ofisi (Dönemin Savunma Bakanlığı) Tahran'daki Askeri Ataşeliğe çektiği telgrafta İran ordusunun durumu hakkında bilgi istedi. Ordunun havasının nasıl olduğu, Şah-Hükümet arası çatışmalarda kimin yanında durduğu, darbe yapma kabiliyetinin olup olmadığı ve muhtemel darbe liderlerinin kimler olabileceği hakkında sorular soruldu.³⁵ Musaddık'ın içeride giderek güçlendiğini fark eden Batılı güçler meseleyi çözebilmek adına her türlü yöntemi düşünmeye başlamışlardı.

Temmuz 1952 Olayları sonrası yeni kabinesini kuran ve Başbakanlık görevine yeniden gelen Musaddık, hızlı bir şekilde reform hareketine girişmek arzusundaydı. Bu amaçla hükümeti kurduktan birkaç gün sonra meclisten bir talepte bulundu. Altı ay süreyle geçerli olmak üzere yasama yetkilerinin kendisine verilmesini istedi. Bunu reformları hızlı bir biçimde gerçekleştirmek amacıyla istediğini belirtmekteydi. Elbette Musaddık'ın bu talebine ilişkin çeşitli eleştiriler getirildi. Ancak nihayetinde 6 Ağustos'ta Meclis Musaddık'a 6 ay geçici süreyle yasama yetkilerini vermeyi kabul etti. Ardından 11 Ağustos'ta Senato bu kararı onayladı. Böylece 9 maddelik programı uygulamak amacıyla altı aylık bir süre için geçerli olmak üzere Senato ve Meclis Musaddık'a bağlanmış oldu.³⁶

Bahsi geçen dokuz maddelik program kapsamında birçok alanda geniş çaplı reformlar yapılması planlanıyordu. Program kapsamında belediye ve meclis seçimleri için seçim reformu, finansal konularda yapılacak düzenlemelerle bütçenin revize edilmesi, üretim artışını sağlamayı ve işsizliği önlemeyi amaçlayan ekonomik reform, millileştirilmiş petrol kaynaklarının çıkarılması noktasında gerekli yasal düzenlemeler yapılması hedeflenmişti. Ayrıca köylerde yerel konseylerin kurulması, yargı reformu, basın reformu, kamu kurumlarında (sivil, askeri, yargısal) düzenlemeler de bu

³⁵ Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 195-196.

³⁶ Ladjevardi, "Constitutional government and reform under Musaddiq", 75-76.

program dâhilindeydi. Son olarak eğitim, kamu sağlığı ve iletişim alanında da gerekli reformları yapmak amaçlanmıştı.³⁷

Musaddık'a geniş yetkiler veren yasa Batı basınından ciddi eleştiriler aldı. New York Times'ta çıkan bir haberde Musaddık'a yönelik "Hitler taktikleri uygulayarak bir darbe yürürlüğe koymak" suçlaması dile getiriliyordu. Musaddık bu eleştirilere karşı içeride birliği sağlamak amacıyla bu yasayı istediğini söyleyerek cevap vermekteydi.³⁸

Sonuçta yasama ve yürütme yetkilerini elde etmiş olan Başbakan Musaddık hızlı bir biçimde reform sürecini başlattı. Kasım ayında çıkarılan karnameler ile hükümetin toprak reformu politikası yürürlüğe girdi. Buna göre tarım arazilerinden toprak sahiplerinin elde ettiği gelirin %20'si kesilecekti. Bu %20'nin %10'u toprağı ekip biçen köylülere verilecek, %10'u ise kırsal alanlara yönelik geliştirme ve işbirliği fonuna devredilecekti. Kırsal konseylerin idaresi altında olan bu fon, kırsal alanda yapılacak geliştirmeler amacıyla kullanılacaktı. Diğer yandan toprak sahiplerinin köylülerden mevcut yasanın üzerinde herhangi bir aidat ya da hizmet talep etmesi yasaklanmaktaydı.³⁹ Bununla birlikte köy kalkındırma programı ve sulama amaçlı baraj projeleri başlatıldı.⁴⁰ Yargı alanında da çeşitli düzenlemeler gerçekleştirildi. Askeri mahkemelerinin yetkileri askeri alandaki meseleler ile sınırlandırılırken, özel mahkemeler ise tamamen kaldırıldı. Temyiz Mahkemesi feshedilerek Muhammed Saruri başkanlığında yeniden yapılandırıldı. Benzer şekilde Disiplin Mahkemesi de feshedildi ve yeniden yapılandırıldı. Diğer yandan yargıçların istihdamı konusunda da kritik bir reform gerçekleştirildi.⁴¹

Bu dönemde yapılan bir diğer reform seçim yasası üzerine oldu. Seçim reformu ile vekil sayısı 136'dan 172'ye çıkarıldı. Oylama süresi bir gün ile sınırlandırıldı. Oy kullanmak için okuryazar olma şartı getirildi. Kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma hakkı tanındı. Bütün bu düzenlemeler

---

³⁷ Ladjevardi, "Constitutional governmentand reform under Musaddiq", 76.

³⁸ Ladjevardi, "Constitutional governmentand reform under Musaddiq", 77.

³⁹ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 294.

⁴⁰ Nikki R. Keddie, *Roots of Revolution*, (New Haven and London: Yale University Press, 1981), 135-136.

⁴¹ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 295.

mecliste tartışmalara ve hükümete yönelik eleştirilere neden oldu.⁴² Eğitim alanında üniversitelerin özerkliği konusunda bir düzenleme gerçekleştirildi. 1934 yılında Tahran Üniversitesi'ne verilen ancak yürürlüğe girmeyen bir özerklik söz konusuydu. Musaddık yetkilerini de kullanarak çıkardığı kararname ile Tahran Üniversitesi'ne finansal özerkliğini verdi.⁴³

Kritik reformlardan birisi de orduya yönelik gerçekleştirilen reformlardı. Savaş Bakanlığı'nın adı Savunma Bakanlığı olarak değiştirildi. Askeri bütçe %15 oranında kısıtlandı ve ordudaki 15.000 kişi jandarmaya kaydırıldı. 15'i general olmak üzere toplamda 136 subay tasfiye edildi. Ordudaki terfi süreçlerini incelemek ve ordunun silah satın alma antlaşmalarındaki yolsuzlukları araştırmak amacıyla komisyonlar kuruldu. Ülkenin bundan sonra yalnızca savunma amaçlı silah satın alacağı ilan edildi. Diğer taraftan gizli servis bütçesinde de ciddi oranda bir kesinti yapıldı.⁴⁴ Bu reformların yanında Musaddık yönetimi Saray'ın etkisini azaltmak adına da çeşitli adımlar atıyordu. Sarayın bütçesinin azaltılması, Şah'ın yabancı büyükelçiler ile görüşmesinin yasaklanması, Saray ile ilgili bakanlığa Şah karşıtı bir ismin getirilmesi, Şah'a ait arazilere el konulması ve Şah'a yakın yardım kuruluşlarının denetime tabi tutulması yapılan çalışmalar arasındaydı.⁴⁵

Sonuçta Şah'ın iktidarının sınırlandırılması ile Saray'ın, orduda yapılan tasfiyeler bir kısım subayların, toprak reformları ile toprak sahiplerinin çıkarları zarar görmüştü. Bu adımlar yerleşik çıkar çevrelerine yönelik atılan adımlardı.⁴⁶ Dolayısıyla bu adımların içeride ayrıcalıklı seçkinlerin Musaddık'a yönelik düşmanlığını arttırdığını söylemek mümkündür. Diğer yandan ekonomik ambargo dolayısıyla gerçekleşen ülkedeki işsizlik ve enflasyon artışı hükümeti zor durumda bırakıyordu. Bunun üzerine hükümetin fiyatları düşürmek adına piyasaya müdahale etmesi geleneksel İran Pazarı'nı kızdırdı. Ayrıca yapılan bazı reformların laik yönü (kadınlara oy hakkı verilmesi gibi) Milli Cephe'deki Ulema'yı rahatsız etmekteydi. Nihayetinde yaşanan bu gelişmeler Milli Cephe içerisindeki geleneksel (Ule-

⁴² Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 295.

⁴³ Ladjevardi, "Constitutional government and reform under Musaddiq", 84-85.

⁴⁴ Ervand Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, (Princeton New Jersey: Princeton University Press, 1982), 273.

⁴⁵ Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 156.

⁴⁶ Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 324.

ma-Pazar) ve modern orta sınıfın arasının açılmasına sebep oldu.⁴⁷ Yaşanan ayrışmalar Musaddık'ın 6 ay geçici süreyle kendisine verilen yetkileri uzatmak istemesiyle gün yüzüne çıktı. 8 Ocak 1953'te Musaddık kendisine verilen olağanüstü yetkilerin 1 yıl süreyle uzatılmasını meclisten talep etti. Aralarında Musaddık'ın destekçileri olan Hüseyin Mekki, Ebu Hasan Harizadeh ve Muzaffer Bagai'nin de olduğu çok sayıda vekil bu isteğe karşı çıktı. Ayrıca Ayetullah Kaşani'nin başını çektiği Ulema ve bunun yanında geleneksel Tahran Pazarı da bu talebi kabul etmediler. Kaşani⁴⁸ bu geniş yetkilerin diktatörlük anlamına geleceğini, anayasaya aykırı olduğunu vurguladı ve İran'a gerçek demokrasinin ancak şeriatın hakkıyla uygulanmasıyla gelebileceğini belirtti. Ulema'dan bir başka isim ise hükümetin bakanlarını Kremlin'e çalışan ateistler olmakla suçlayarak değiştirilmelerini talep etti. Ancak bütün bu itirazlara rağmen tasarı 13 Ocak'ta meclisten geçti. Sonuç Musaddık'a olan desteğin azalması oldu. Yaşanan bu hadise sonrası Milli Cephe'de büyüyen çatlak ile birlikte vekillerin bir kısmı Cephe'den ayrılarak İslami Fraksiyon adıyla yeni bir grup kurdular. Musaddık Milli Cephe içerisindeki geleneksel ve modern kanadın mücadelesinde seçimini modern çizgiden yana yapmıştı. Böylece geleneksel çizginin temsilciliğini yürüten üç grubun desteğini kaybetmiş oldu: Müslüman Savaşçılar Toplumunu, Fedayin-i İslam ve Emekçiler Partisi. Artık elinde sadece modern çizgideki İran Partisi, Ulusal Parti ve Üçüncü Kuvvet adlı grup kalmıştı.⁴⁹ Yaşanan bu bölünmenin Musaddık'ı mecliste zayıflattığı ve Musaddık'ın alt sınıflardaki desteğini kaybetmesine yol açtığı ifade edilmektedir.⁵⁰

1952 Temmuz Olayları sonrası Batı ile İran ilişkilerinde de önemli gelişmeler yaşandı. Britanya ile mevcut gerginlik devam etmekteydi. Musaddık

⁴⁷ Ervand Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, 274-277; Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, 325.

⁴⁸ Bu noktada Milli Cephe'de yer alan Ulema kanadının en güçlü isimlerden Ayetullah Kaşani'nin Temmuz 1952 Olayları sonrasında Meclis Başkanı olarak seçilmesinden söz etmek gerekmektedir. Zaten güçlü olan Kaşani bu yeni görevi ile birlikte mecliste de önemli bir rol üstlenmiştir. Başlangıçta Musaddık destekçisi olarak hareket ederken zaman içerisinde Musaddık'ın karşısında yer almıştır. 1953 Referandum sürecinde Musaddık'tan iyice uzaklaşan Kaşani Meclis Başkanlığı görevinden de istifa etmiştir. Bu konularda bakınız: Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 306-308; Akhavi, "The Role of Clergy in Iranian Politics", 99-111

⁴⁹ Ervand Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, 277-278; Mokhtari, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", 474.

⁵⁰ Gasiorowski, "The 1953 Coup D'état in Iran", 271.

yönetiminin kararıyla Ekim ayında Britanya ile diplomatik ilişkiler tamamen kesildi ve ardından ülkedeki Britanya Elçilikleri kapatıldı.⁵¹ Bu noktada ABD'de Truman yönetimi devreye girerek Musaddık'ı ikna edebilmek adına son bir adım attı. Ekim ayının sonunda Birleşmiş Milletler toplantısı için ABD'ye giden Başbakan Musaddık burada toplantı öncesinde Amerikalı yetkililer ile görüştü. Başkan Truman ve diğer üst düzey yetkililer tarafından sıcak karşılanan Musaddık'a son bir teklif sunuldu. Amerikalılar İran petrolü için yapmış oldukları yeni planı Musaddık'a iletiler. Plana göre, çeşitli petrol şirketlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir konsorsiyum aracılığıyla NIOC'dan petrol alınacak ve piyasalara aktarılacaktı. Bir başka deyişle, İran petroleri konusunda bir ortaklık teklif ediliyordu. Ancak 1952'nin sonlarında Musaddık, ABD'nin bu teklifini reddetti. Özü aynı olan benzeri bir teklif darbe sonrası 1954 yılında Şah yönetimi tarafından kabul edilecekti.⁵²

5. 1953 Darbesi / Ajax Operasyonu ve Sonrası

1953'ün başından itibaren İran'da iç siyasette yaşanan gelişmelerin darbe amaçlayanların elini güçlendirdiği söylenebilir. Yukarıda sözü edilen Ocak 1953'te Musaddık'ın olağanüstü yetkilerini arttırmak istemesi ve devamında Milli Cephe koalisyonunda yaşanan çözümler sonrası içeride gerginlik giderek artmıştır. Şubat ayında gerginliği arttıran olaylar yaşandı. General Fazlullah Zahidi, ordudaki bazı subaylar ile temasa geçerek darbe hazırlığı yapmaktaydı. Hatta ABD yetkililerine, oğlu Ardeşir Zahidi aracılığıyla darbe yapmak üzere olduklarını ilettiler ve yeni kabine konusundaki planlarını paylaştı. Bu sıralarda Ebu Kasım liderliğindeki bir grup Bahtiyari aşireti üyesi ve Emekli Subaylar Organizasyonu üyeleri Huzistan'daki askeri birliğe saldırı gerçekleştirdiler. Saldırı sonucu çok sayıda kayıp yaşandı. Musaddık yönetimi Zahidi ve diğerlerini tutuklayarak buna karşılık verdi. Tam bu noktada Şah'ın yurtdışı gezisine çıkacağını duyurması gerginliği daha da arttırdı. Kaşani ve Musaddık karşıtları tarafından organize edilen büyük bir grup kalabalık ve Zahidi yanlısı subaylar Şah'ın Sarayı'nda toplanarak Musaddık'ın uzaklaştırılması talebiyle onun evine

⁵¹ Azimi, *Iran: The Crisis Of Democracy*, 299; Moyara de Moraes Ruehsen, "Operation 'Ajax' Revisited: Iran, 1953", *Middle Eastern Studies* 29, Sayı 3 (Temmuz 1993), 468.

⁵² Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 268.

yürüdüler. Bu sırada Musaddık yanlısı kalabalık ile karşılaştılar. Burada şiddetli çatışmalar ve olaylar yaşandı. Ardından Musaddık kendisine sadık subaylar ve güvenlik güçleri ile olayları bastırdı ve düzeni sağladı.⁵³ Şah ülkeden ayrılma kararını geri aldı.⁵⁴ General Zahidi'nin tutukluluğu ise uzun sürmedi ve henüz 1 ayı geçmeden serbest bırakıldı. Zahidi'ye yönelik alınan bu kararın sebeplerine dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Meclis Başkanı Kaşani'nin yardımıyla kurtulduğunu ifade edenler olduğu gibi, hükümetin muhaliflere jest yapmak adına bu ismi serbest bıraktığını söyleyenler de vardır. Her ne olursa olsun alınan bu karar sonraki süreçte Musaddık'ın kaderini etkileyen kritik bir adım olmuştur.⁵⁵

1952 Kasım ayında ABD'de yapılan seçimler İran'ın ve Musaddık'ın kaderini etkileyecek gelişmeleri beraberinde getirdi. ABD seçimlerinden Cumhuriyetçi Dwight Eisenhower'ın galip çıkması ile ABD-İran ilişkilerinde yeni bir sayfa açıldı. ABD'nin İran konusundaki politikasını revize etmesiyle 1953 darbesinin hazırlıklarına başlandı. Artık ABD de Britanya gibi Musaddık hükümetinin darbeyle indirilmesini arzulamaktaydı. CIA'nın Tahran'a yolladığı Kermit Roosevelt⁵⁶ tarafından darbenin altyapısı hazırlanmaya başlandı. 1952 sonunda başlayan darbeye hazırlık sürecinde Dulles Biraderlerin⁵⁷ kritik rolü oldu. Dulles Biraderler özellikle Başkan Eisenhower'ın bu konuda ikna edilmesi adına büyük çaba harcadılar. Nihayetinde Mart 1953'te Eisenhower ikna edildi ve Ajax Operasyonunu gerçekleştirmek için Tahran'daki CIA merkezine 1 milyon dolar mali yardım gönderildi. Bu mali yardımların da desteğiyle Kermit Roosevelt İran ordusunda kritik noktalarda bulunan subayları ikna etme çalışmalarına başladı. Darbenin başrol oyuncusu olarak General Zahidi belirlendi. Darbeden sonraki süreçte ülke yönetiminin kendisine verilmesi planlanmıştı. Zaten kendisi 1952 Temmuz olayları sonrasında ordudan tasfiye edilen su-

---

⁵³ Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 270.

⁵⁴ Takeyh, "What Really Happened in Iran: The CIA, the Ouster of Mosaddeq, and the Restoration of the Shah", 6.

⁵⁵ Ladjevardi, "Constitutional government and reform under Musaddiq", 80; Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 271; Keddie, *Roots of Revolution*, 138.

⁵⁶ Kermit Roosevelt: ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in torunudur. Aynı zamanda uzun yıllar CIA'da çalışmıştır. 1953 AJAX Operasyonu'nda kritik rol oynamıştır.

⁵⁷ Dulles Biraderler: ABD'de resmi görevlerde bulunan Allen Dulles ve John Foster Dulles adlı iki isim "Dulles Biraderler" olarak bilinmektedir. Allen Dulles Soğuk Savaş döneminde CIA Başkanlığı görevini yürütürken, John Foster Dulles ise ABD Başkanı Eisenhower hükümeti döneminde Dış İşleri Bakanlığı görevini yürütmüştür.

bayların kurmuş olduğu Vatanı Kurtarma Komitesi adlı gizli komitenin de başında bulunuyordu. Şah yanlısı komite hükümeti devirmeyi kendisine amaç edinmişti. İngiliz Gizli Servisi'nin de bu komite ile hâlihazırda teması vardı.⁵⁸ Bununla birlikte İngilizlerin İran'da askeri kuvvetler içerisinde resmi olmayan bağlantıları da vardı. General Hasan Arfa, Tuğgeneral Timur Bahtiyar, Albay Hidayetullah Gilanşah ve hepsinden öte uzun yıllar Askeri İstihbarat Şefi olarak görev yapan Albay Hasan Akhavi bu isimler arasındaydı. Akhavi gibi bir ismin İngilizlere yakın olması İngilizlerin ordu ve subaylar ile ilgili bilgilere sahip olmasını kolaylaştırmaktaydı. Diğer yandan ABD'nin de temas kurduğu isimler vardı. İran ordusunda ABD'li 123 askeri danışman bulunmaktaydı. Bu danışmanlar tank subayları başta olmak üzere ordudaki bazı subaylar ile günlük temas kurmaktaydılar.⁵⁹ İngiliz ve Amerikalıların İran'da ordu haricindeki alanlarda da çok sayıda işbirlikçisi vardı. Bürokrasi, siyaset ve saraya yakın çevrelerdeki dostları işlerini kolaylaştırmaktaydı.⁶⁰ Bununla birlikte CIA'nın İran'da darbe öncesi sürecin hazırlanmasında BEDAMN kod adlı operasyonları oldukça kritiktir. Bu operasyonlar çerçevesinde geniş çaplı propaganda faaliyetleri yapılmış ve ülke karışıklığa itilmeye çalışılmıştır.⁶¹ İngilizler ise zaten bu kampanyayı daha önceden başlatmışlardı. Musaddık'a yönelik olumsuz bir propaganda faaliyeti yürütmektedirler. Bu çerçevede BBC'deki Farsça programların sayısı arttırılmış ve önde gelen İngiliz-Amerikan gazetelerine Musaddık yönetimine ilişkin çok sayıda olumsuz makale yerleştirilmişti.⁶² Bütün bu çalışmaların Musaddık yönetiminin itibarsızlaştırılmasına ve darbeye giden sürecin hazırlanmasına ciddi oranda katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

⁵⁸ Stephen Kinzer, *Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 187-198; Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, 278-279.

⁵⁹ ABD 1946'dan itibaren düzenli olarak İran'a tank satışı gerçekleştirmiştir. Sadece 1952'de 42 Sherman modelinde tank teslimi yapılmış ve 300 kadar İranlı subay ABD'ye eğitim amacıyla götürülmüştür. Bu konuda bakınız: Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 198-200.

⁶⁰ Bu isimlere dair bilgiler için bakınız: Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 197-202.

⁶¹ Ruehsen, "Operation 'Ajax' Revisited: Iran, 1953", 474; BEDAMN kod adıyla yürütülen çalışmalara ilişkin ayrıca bakınız: Gasiorowski, "The 1953 Coup D'etat in Iran", 268-269.

⁶² Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 192-193.

1953 yılının ortalarına gelindiğinde İran'da durum daha da karmaşık hale gelmişti. Meclisteki tartışmalar devam ederken Temmuz ayında Musaddık'ın destekçileri Ayetullah Kaşani'yi Meclis Başkanlığı'ndan uzaklaştırmak adına bir karar çıkarttılar. Bunun üzerine vekillerin yarısı istifa etti ve meclis yeterli çoğunluğu kaybettiğinden pratikte feshedilmiş oldu. Musaddık bunu meşrulaştırmak adına meclisin feshi için referandum gideceğini duyurdu. Aksi bir karar çıktığı takdirde görevinden ayrılacağını ilan etti. Evet veya hayır şeklinde ayrı ayrı oy sandıklarının konulması gibi oldukça tartışmalı bir uygulama neticesinde referandumdan %99 Evet oyu çıktı. Böylece Meclis feshedilmişti. Meclisin feshi kararı ve referandumdaki hileler Musaddık karşıtlarının öfkelerini daha da arttırdı. Basındaki eleştirilerinin yanı sıra sokak olayları ve protesto gösterileri de günlük hayatın bir parçası haline geldi.⁶³ İçeride yaşanan bu çözülme sonucunda artık darbe için her şey hazırды.

Ağustos 1953'te CIA görevlisi Roosevelt'in Şah'ı ikna etmesi ve Musaddık'ın azli konusunda kendisinden bir ferman temin edilmesiyle darbe için son hazırlıklar tamamlanmış oldu. Ancak daha evvel yapılması planlanan darbe çeşitli sebeplerden dolayı 15 Ağustos gecesine ertelendi. 15 Ağustos gecesine gelindiğinde darbe için geç de olsa harekete geçildi. Fakat hükümetin darbenin haberini daha önceden alması sebebiyle darbe bir şekilde bastırıldı. Muhbirin kim ya da kimler olduğu hiçbir zaman tespit edilemese de darbenin planlanan tarihte yapılamamasının böyle bir sonuca yol açtığı düşünülmektedir. Neticede Musaddık hükümeti 16 Ağustos gününde darbeyi bastırды ve görünürde kontrolü sağlamayı başardı. Şah ise yaşanan gelişmeler sonrası ülkesinden kaçmak zorunda kaldı.⁶⁴ Ancak darbeciler tam anlamıyla vazgeçmiş değildi. Yeni bir darbe girişimi için subayları ikna etmeye çalıştılar. Kısa süre içerisinde başkentteki küçük askeri birlikleri teker teker ziyaret ederek komutanları para ve terfi karşılığında darbe girişimine destek vermeye ikna ettiler. Bu süreçte darbenin baş aktörü General Zahidi ise saklanmaktaydı.⁶⁵ Aynı sırada sokaklarda tam

---

⁶³ Kinzer, Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri, 204-205; Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, 273-274.

⁶⁴ Kinzer, Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri, 26-32.

⁶⁵ Kinzer, Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri, 207-212.

bir kargaşa hâkimdi. Darbenin bastırılması ve Şah'ın kaçmasıyla Tudeh Partisi destekçileri sokaklara döküldüler. Cumhuriyet talebinde bulunarak kraliyete ait heykelleri yıktılar. Bazı bölgelerde belediye binalarını ele geçirdiler. Musaddık bu noktada hayati bir karar aldı ve ordu ile polisi sokakları temizlemek üzere görevlendirdi. Bu karar hem Tudeh'in hükümetten uzaklaşmasına yol açtı hem de askerinin tekrardan sokağa inmesine neden oldu. 19 Ağustos'a gelindiğinde başkentteki askeri birlikler bunu bir fırsat olarak kullanarak Başbakanlık Konutu'nu kuşattılar ve 9 saat süren çatışma sonrası Musaddık'ı ele geçirdiler. Bu kritik süreçte Musaddık'ın güvenlik güçlerini Tudeh'in üzerine sürmesinin kendisinin yalnızlaşmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Geleneksel Pazarın bir bölümü ve Ulema ile zaten arası açıktı. Bu nedenle bu kesimlerin 19 Ağustos'ta darbe girişimi başladığında darbeye desteklerini açıkladıkları ifade edilmektedir. Tudeh Partisi her ne kadar darbeye destek olmasa da yukarıda ifade edilen gelişmeler sonrası takipçilerini Musaddık'a destek için sokağa davet etmemiştir.⁶⁶ Milli Cephe'de yer almamasına rağmen Musaddık dönemindeki kritik anlarda hükümetin yanında yer alan Tudeh Partisi'nin de Musaddık'tan uzaklaşmasıyla darbenin başarıya ulaşmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Böylece 19 Ağustos 1953 günü gerçekleşen Darbe/Ajax Operasyonu ile İran'da Şah yönetimi yeniden tesis edilmiştir. Darbe sonrası Musaddık döneminde gerçekleştirilen reformlar yürürlükten kaldırılmış ya da reformlar üzerinde devlet lehine ciddi oranda düzenlemelere gidilmiştir.⁶⁷ Şah'ın giderek daha fazla otoriterleşeceği ve 1979 İran Devrimi ile son bulacak diktatörlük dönemine girilmiştir.

1953 Darbesi birçok sonucu beraberinde getirmiştir. Bunlardan birisi İran petroleri konusunda yapılan yeni düzenlemelerdir. Yeni İran hükümeti ile petrol şirketleri arasında yapılan pazarlıklar 1954 yılında tamamlandı. Antlaşma NIOC ile İran Konsorsiyumu olarak da bilinen yeni kurulmuş İran Petrolleri Katılım Şirketi (Iranian Oil Participants Ltd.) arasında yapıldı. Bu antlaşmaya göre kâğıt üzerinde İran petrollerinin asıl sahibi AIOC

⁶⁶ Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, 280; Keddie, *Roots of Revolution*, 139-140.

⁶⁷ Ebu'l Fazl Dilaveri, "Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset", İran: Ulusal Kimlik İnşası, Ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 150-151.

idi. Ancak bu petrolerin işletilmesi ve uluslararası piyasalara aktarılması noktasında söz sahibi olan kesim İran Konsorsiyumu'ydu. Konsorsiyum hisselerinde İngiliz, Amerikan, Fransız ve Hollandalı petrol şirketleri belli oranlarda pay sahibiydi. Bununla birlikte petrolden elde edilecek karın %50-50 bölüşülmesi hususunda karar verildi. Ayrıca taraflar imtiyaz ile ilgili sonradan oluşabilecek sorunların uluslararası hakem yoluyla çözüleceği konusunda anlaşmaya vardılar.⁶⁸

Tablo 1: Musaddık Darbesi Sonrası 1954 Petrol Antlaşmasında Şirketlerin Payları

Ülke	Şirket	Pay
ABD	Gulf Oil	%40
	Socony Vacuum	
	Socal	
	Standard Oil of New Jersey	
	Texaco	
	IRICON ⁶⁹	
İngiltere	British Petrol ⁷⁰ (BP)	%40
İngiltere – Hollanda	Royal Dutch Shell	%14
Fransa	CFP ⁷¹	%6

Kaynak: Veysel Ayhan, İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006), 186.

1953 Darbesinin bir diğer sonucu İran üzerinde bıraktığı ciddi mirastır. Bu miras daha sonraki süreçte yaşanan siyasi gelişmeleri etkilemiştir. Darbe ile birlikte İran halkının gözünde Şah ve emperyalist güçler arasında bir

⁶⁸ Ayhan, İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu, 186-187.

⁶⁹ IRICON: Tabloda yer alan diğer 5 ABD'li petrol şirketi hisselerinin bir miktarını IRICON adlı bir başka konsorsiyuma devretmişlerdir. IRICON konsorsiyumu American Independent Oil, Atlantic Richfield, Charter Oil, Continental Oil ve Standard Oil of Ohio şirketlerinden oluşmaktaydı.

⁷⁰ BP: Açılımı "British Petrol" olan İngiliz petrol şirketi esasında AIOC'un devamıdır. 1954 Aralık ayında AIOC adını değiştirerek British Petrol ismini almıştır.

⁷¹ CFP: Açılımı Fransız Petrol Şirketi yani "Compagnie Française des Pétroles" olan şirket günümüzde TOTAL adıyla petrol piyasalarında faaliyetlerini sürdürmektedir.

bağ kuruldu. Bir başka deyişle, Şah demek artık CIA ve MI6 demekti. Benzeri şekilde İran ordusunun da bu güçler ile birlikte hareket ettiği düşüncesi yerleşti. Diğer yandan İran'da mevcut olan İngiliz karşıtlığının yanına ABD karşıtlığı da eklendi.⁷² Darbe öncesinde İranlılar, ABD'ye derin bir hayranlık duymaktaydı. Darbeden sonra ise bu hayranlık yerini hayal kırıklığına ve ardından düşmanlığa bıraktı. Siyasi meşruiyetini yitiren İran Şahı, ABD'ye yanaşarak iktidarını koruma çabası içerisine girdi.⁷³ Bununla birlikte Şah bir daha benzeri bir olay yaşamamak adına içeride sertlik yanlısı politikalar izledi. İlk iş olarak tüm devlet gücüyle kendisine karşı hareket eden Milli Cephe ve Tudeh'e saldırdı. İki hareketin de örgütlenmesi dağıtıldı, liderleri ve üyeleri tutuklandı.⁷⁴ Musaddık ve en yakın bakanları bu isimler arasındaydı. İlk aşamada 1200 kadar Tudehli tutuklanırken, bu sayı 1954'te 4000'e ulaştı. Aynı dönemde orduda görev yapan 520 Tudehli de tutuklandı. Darbenin bu hareketlere yönelik baskısının 1979 Devrimi'nin karakterini belirlediği söylenebilir. Seküler hareketlerin tasfiyesi sonrası siyasal alanda yalnızca İslamcılar kaldı. Şah'a karşı en güçlü muhalif olarak Ayetullah Ruhullah Humeyni ve taraftarları ön plana çıktı.⁷⁵

Aslında darbe öncesinde Şah-Ulema arasında bir bağ kurulmuştu. Kum Ulemasının önde gelen isimlerinden Ayetullah Burucerci Şah'ın krallığının korunması hususunda kendisine iyi dileklerini iletmişti. Şah buna Müslümanların iyiliği için çalışacağı cevabını verdi. Bir başka önde gelen isim Ayetullah Behbehani ise Tahran Pazarı'nın ve tüccarların sorun çıkarmamak adına ikna edilmesi noktasında önemli rol oynadı. Darbe sonrasında Musaddık yönetimine sadık kalan din adamları olsa da bunlar azınlıkta kaldılar.⁷⁶ Ancak bu işbirliği daha sonraki süreçte Şah'ın politikaları ile birlikte bozulacak, Ulema devrim öncesi en güçlü muhalif unsur olarak ön plana çıkacaktı.

⁷² Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 161.

⁷³ Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, (Boulder-Colorado-Oxford: Westview Press, 1994), 42.

⁷⁴ Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, 161.

⁷⁵ Abrahamian, "The 1953 Coup in Iran", 211-213.

⁷⁶ Akhavi, "The Role of Clergy in Iranian Politics", 112-113.

6. Sonuç

Musaddık dönemi İran siyasetinde oldukça kritik bir dönemdir. 1951-1953 yılları arasında yaşanan gelişmeler 1979 İran Devrimi'nin bir provası olarak görülebilir. Tıpkı 1979'da olduğu gibi, 1951'de de Şah ve Batı karşıtlığı üzerinden İran halkı bir araya gelmiştir. Musaddık liderliğinde toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelmesi ile kısa vadede İran adına ciddi kazanımlar elde edilmiştir. İran petroleri millileştirilmiş, Şah başta olmak üzere İran'daki yerleşik seçkinler karşısında önemli başarılar kazanılmıştır. Ancak ilerleyen süreçte 1979 Devrimi'nde olduğu gibi bir araya gelen gruplar arasında bir güç mücadelesi baş göstermiştir. Reformların niteliği konusunda bu grupların uzlaşmamasına uluslararası ambargo sebebiyle yaşanan ekonomik kötü gidişatın da eklenmesiyle Musaddık'a verilen destek zayıflamıştır. Başta Ayetullah Kaşani olmak üzere Ulemanın çoğunluğunun desteğini kaybeden Musaddık hükümeti zaman içerisinde yalnızlaşmıştır. İran'da oldukça güçlü olan ve 1979 Devrimi sürecinde Şah'ın devrilmesinde başrolü oynayan Ulema'nın Musaddık'a desteğini çekmesi Başbakan'ın durumunu zorlaştırmıştır. Bütün bu gelişmeler 1953 yılı itibarıyla hazırlığına başlanan CIA-MI6 Operasyonu'nun başarıya ulaşmasında ciddi rol oynamıştır. İçerideki iktidar mücadelesi ve ekonomik kötü gidişatın getirdiği huzursuzluğu iyi değerlendiren dış güçler kazanımları zayıflamış yerleşik seçkinler ile irtibata geçmiştir. Ordudan tasfiye edilen subayların kurmuş olduğu gizli komite ve bu komitenin liderliğini yürüten General Zahidi bu alanda öne çıkmıştır. Ayrıca zor durumda olan İran Şahı Muhammed Rıza da darbe konusunda ikna edilmiştir. Yeni seçilen ABD Başkanı Eisenhower'ın da ikna edilmesiyle hazırlıklar tamamlanmış ve darbe/operasyon başlatılmıştır. Neticede 19 Ağustos 1953 tarihinde Ajax Operasyonu'nun başarıya ulaşması ile birlikte İran'da Musaddık dönemi sona ermiştir. Musaddık döneminin sona ermesiyle birlikte bu dönemde gerçekleştirilen reformlardan geri adım atılmıştır. Bununla birlikte İran petroleri konusundaki millileştirme kararı da değişime uğramış ve 1954 yılında uluslararası petrol şirketlerinin belli oranlarda pay sahibi olduğu yeni bir petrol antlaşması imzalanmıştır. Diğer yandan 1953 Darbesi sonrası Şah Muhammed Rıza iktidarını kuvvetlendirmiş ve 1979 İran Devrimi'ne kadar sürecek olan baskıcı-diktatöryel yapıyı inşa etmiştir. ABD başta olmak üzere Batılı güçler de Şah'ın bu otoriter yönetimine her türlü desteği vermeyi ihmal etmemiştir. 1953 Darbesi'nin İran siyasetindeki bir diğer sonucu Şah'a muhalefette ön planda olan milliyetçi, liberal

ve sosyalist grupların zayıflamasıdır. Darbe ve sonrasında bu kesimlerin aldıkları büyük hasar sonucu siyasal alanda Şah'a muhalif en güçlü aktör olarak Ulema'nın kaldığı ifade edilebilir. Bu durum Ulema'nın 1979 Devrimi'nde merkezde yer almasını ve devrim sonrasındaki iktidar mücadelesini kazanmasını kolaylaştırmıştır.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand. *Iran: Between Two Revolutions*. Princeton New Jersey: Princeton University Press, 1982.

Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

Abrahamian, Ervand. "The 1953 Coup in Iran." *Science&Society* 65, Sayı 2, (Yaz 2001): 182-215.

Akhavi, Shahrough. "The Role of Clergy in Iranian Politics, 1949-1954." *Musaddiq Iranian Nationalism and Oil*, Ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, 91-118. Londra: I. B. Tauris&CoLtd, 1988.

Ayhan, Veysel. *İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Ortadoğu*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

Azimi, Fakhreddin. *Iran: The Crisis Of Democracy*. New York: St. Martin's Press, 1989.

Carter, Laraine Newhouse. "History of the People." *İran: A Country Study*, Ed. Richard F. Nyrop, 17-67. Washington DC: American University, 1978.

Chaliapin, Boris. "Mohammed Mossadeg: Man of the Year." *TIME Dergisi*, 7 Ocak, 1952. ,<http://content.time.com/time/covers/0,16641,19520107,00.html>, (Erişim Tarihi: 11.12.2018)

Cleveland, William L.. *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Cottam, Richard. "Nationalism in Twentieth-Century Iran and Dr. Muhammad Musaddiq." *Musaddiq Iranian Nationalism and Oil*, Ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, 23-47. Londra: I. B. Tauris&CoLtd, 1988

Dabashi, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk*. Çev. Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Dilaveri, Ebu'l Fazl. "Modern İran'da Şehir, Kimlik ve Siyaset." İran: Ulusal Kimlik İnşası, Ed. Hamid Ahmedi, Çev. Hakkı Uygur, 137-169. İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

Gasiorowski, Mark J.. "The 1953 Coup D'etat in Iran." *International Journal of Middle East Studies* 19, Sayı 3, (Ağustos 1987): 261-286.

Keddie, Nikki R.. *Roots of Revolution*. New Haven and London: Yale University Press, 1981.

Kinzer, Stephen. Şah'ın Bütün Adamları: *Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Ladjevardi, Habib. "Constitutional government and reform under Musaddiq." *Musaddiq Iranian Nationalism and Oil*, Ed. James A. Bill ve WM. Roger Louis, 64-91. I. B. Tauris&CoLtd, Londra, 1988.

Milani, MohsenM.. *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*. Boulder-Colorado-Oxford: Westview Press, 1994.

Moaddel, Mansoor. "Mossadegh, Mohammed." *Encyclopedia Of The Modern Middle East&North Africa*, Cilt 2, Ed. Philip Mattar, 1580-1581. Dabbagh: Thomson Gale, 2004.

Mokhtari, Fariborz. "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue." *Middle East Journal* 62, Sayı 3, (Yaz 2008): 457-488.

Pira, Suad ve Osman Gazi Özgüdenli. "Musaddık, Muhammed." *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 228-229. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310157.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.03.2018)

Moyara de Moraes Ruehsen. "Operation 'Ajax' Revisited: Iran, 1953." *Middle Eastern Studies* 29, Sayı 3, (Temmuz 1993): 467-486.

Takeyh, Ray. "What Really Happened in Iran: The CIA, the Ouster of Mossaddeq, and the Restoration of the Shah." *Foreign Affairs* 93, Sayı 4, (Temmuz-Ağustos 2014): 2-12.

Zahrani, Mostafa T.. "The Coup That Changed the Middle East: Mossadeq v. The CIA in Retrospect." *World Policy Journal* 19, No 2, (Yaz 2002): 93-99.